

natura divina, hypostasim divinam constituere potest. Est ergo alius modus intelligendi quo intelligitur relatio ut constitutiva divinæ personæ, et alius quo intelligitur relatio ut relatio est. Unde nihil prohibet quod quantum ad unum modum intelligendi, relatio præsupponat processionem, quantum vero ad alium sit e converso. Sic ergo dicendum est, quod si consideretur relatio ut relatio est, præsupponit processionem intellectum; si autem consideretur ut est constitutiva personæ, sic relatio quæ est constitutiva personæ, a qua est processio, est prior secundum intellectum quam processio; sicut paternitas in quantum est constitutiva personæ Patris, est prior secundum intellectum quam generatio. Relatio autem quæ est constitutiva personæ procedentis etiam in quantum est constitutiva personæ, est posterior secundum intellectum quam processio, sicut filiatio quam nativitas; et hoc ideo quia persona procedens intelligitur ut terminus processionis.

AD PRIMUM ergo dicendum, quod Magister loquitur de paternitate considerata secundum quod relatio est.

Et similiter dicendum ad SECUNDUM et TERTIUM.

AD QUARTUM dicendum, quod in rebus in quibus relationes sunt accidentia, oportet quod relatio præsupponat distinctionem; in divinis autem relationes constituunt tres personas distinctas.

AD QUINTUM dicendum, quod paternitas est de intellectu filiationis, et e converso, secundum quod utrumque consideratur ut relatio quædam. Sic autem dicimus, quod relationes consequuntur processionem ordine intellectus.

Aliæ duæ rationes procedunt de relationibus secundum quod sunt constitutivæ personarum.

ARTICULUS IV. — *Utrum Spiritus sanctus procedat a Filio.*

(I part. quest. xxxvi, art. 2; et I Sent., dist. 1, art. 1; et IV contr. Gent., cap. xxiv et xxv.)

Quarto quaeritur, utrum Spiritus sanctus procedat a Filio. Et videtur quod non. Dicit enim Dionysius (in III cap. de divin. Nomin.), quod Filius et Spiritus sanctus sunt sicut flores deigenæ divinitatis. Flos autem non est a flore. Ergo Spiritus sanctus non est a Filio.

2. Præterea, si Filius est principium Spiritus sancti, aut hoc habet a se, aut ab alio. A se non habet: non enim Filio in quantum Filius est, convenit esse principium, sed magis esse a principio. Si autem habet a Patre, oportet quod hoc modo sit principium sicut Pater. Pater autem est principium per generationem. Ergo Filius erit principium Spiritus sancti per generationem; et ita Spiritus sanctus erit filius Filii.

3. Præterea, quidquid est commune Patri et Filio, similiter convenit utrique. Si ergo esse principium est commune Patri et

Filio, Filius erit principium eo modo quo Pater. Pater autem est principium per generationem. Ergo et Filius; et sic idem quod prius.

4. Præterea, Filius ideo Filius est, quia procedit a Patre et est verbum ipsius; Spiritus autem sanctus dicitur verbum Filii, secundum Basilium (lib. V contra Eunomium, in cap. incipiente, *Propterea*), qui hoc accipit ex eo quod Apostolus dicit Hebr., 1, quod Filius portat omnia verbo virtutis suæ. Si ergo Spiritus sanctus procedit a Filio, oportet quod sit filius Filii.

5. Præterea, licet secundum rem paternitas et filiatio per prius sit in Deo quam in nobis, secundum illud Apostoli ad Ephes. III, 15: *Ex quo*, scilicet Deo Patre, *omnis paternitas in celo et in terra nominatur*; tamen secundum nominis impositionem hæc nomina translata sunt ab humanis ad divina. Sed in humanis procedens a filio vocatur nepos. Si ergo Spiritus sanctus procedit a Filio, erit nepos Dei Patris; quod est absurdum.

6. Præterea, proprietates Filii est in accipiendo; ex hoc enim Filius dicitur quod accipit naturam Patris per generationem. Si ergo Filius ex se emittat Spiritum sanctum, erunt in Filio proprietates contrariæ; quod est inconveniens.

7. Præterea, quicquid est in divinis, aut est commune, aut proprium. Emittere autem Spiritum sanctum non est commune toti Trinitati; non enim convenit Spiritui sancto. Ergo est proprium Patris, et sic non convenit Filio.

8. Præterea, Spiritus sanctus amor est, ut Augustinus probat in lib. de Trin. Amor autem Patris in Filium gratuitus est; non enim amat Filium quasi aliquid ab eo accipiens, sed solum quasi aliquid ei dans. Amor autem Filii in Patrem est amor debitus; sic enim amat Patrem quasi aliquid ab eo accipiens. Amor autem debitus est alius ab amore gratuito. Si ergo Spiritus sanctus sit amor a Patre et Filio procedens, sequitur quod sit alius a seipso.

9. Præterea, Spiritus sanctus est amor gratuitus; unde et ab eo profluunt divisiones gratiarum, secundum illud I ad Corinth., XII, 4: *Divisiones gratiarum sunt, idem vero spiritus*. Si ergo amor Filii in Patrem non est amor gratuitus, Spiritus sanctus non erit amor Filii; non ergo procedit a Filio.

10. Præterea, si Spiritus sanctus procedit a Filio ut amor, cum Filius amet Patrem sicut Pater filium, oportebit quod Spiritus sanctus sicut procedit a Patre in Filium, ita procedat a Filio in Patrem. Hoc autem est impossibile, ut videtur; sequeretur enim quod Pater aliquid a Filio reciperet, quod penitus esse non potest.

11. Præterea, sicut Pater et Filius diligunt se; ita Filius et Spiritus sanctus, vel Pater et Spiritus sanctus. Si ergo Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio, quia Pater et Filius diligunt

se; pari ratione quia Pater et Spiritus sanctus diligunt se, procedit Spiritus sanctus a seipso, quod est impossibile.

12. Præterea, Dionysius dicit (in 1 cap. de div. Nom.): *Universaliter non est audendum dicere aliquid nec etiam cogitare de supersubstantiali ocella divinitate, præter ea quæ divinitus nobis ex sacris eloquiis sunt expressa.* In Scriptura autem sacra non exprimitur quod Spiritus sanctus procedat a Filio, sed solum quod procedit a Patre, secundum illud Joan., xv, 26; *Cum venerit Paraclitus quem ego mittam vobis a Patre Spiritum veritatis qui a Patre procedit.* Non ergo dicendum est nec cogitandum quod Spiritus sanctus procedat a Filio.

13. Præterea in gestis I Ephesinæ Synodi sic dicitur, quod perlecto symbolo Nicænæ Synodi decrevit sancta Synodus aliam fidem nulli licere proferre vel conscribere vel componere, præter definitam a sanctis patribus, qui in Nicæa congregati sunt cum Spiritu sancto; *presumentes autem aut componere fidem alteram aut protendere aut proferre volentibus converti ad notitiam veritatis vel ex paganitate vel ex Judaismo, vel ex heresi aliquæ; hos, si quidem sint Episcopi aut clerici, alienos esse Episcopos ab episcopatu, et clericos a clericatu; si vero sint laici, anathematizari.* Et similiter in gestis Chalcedonensis Synodi post recitatam determinationem Conciliorum subditur: *Eos autem qui ausi sunt componere fidem alteram, aut proferre aut docere aut tradere alterum symbolum volentibus vel ex gentilitate ad cognitionem veritatis, vel Judæis, vel ex heresi quacunque converti; hos, si Episcopi fuerint aut clerici, alienos esse Episcopos ab episcopatu, et clericos a clero; si vero monachi aut laici fuerint, anathematizari.* In præmissa autem Concilii determinatione non habetur quod Spiritus sanctus procedit a Filio, sed solum quod procedat a Patre. Legitur etiam in Symbolo Constantinopolitanæ Synodi: *Credimus in Spiritum sanctum Dominum et vivificantem, ex Patre procedentem, cum Patre et Filio adorandum et conglorificandum.* Nullo ergo modo debuit addi in symbolo fidei quod Spiritus sanctus procedat a Filio.

14. Præterea si Spiritus sanctus dicitur a Filio procedere, aut hoc dicitur propter aliquam auctoritatem Scripturæ, aut propter aliquam rationem. Auctoritas quidem sacræ Scripturæ ad hoc ostendendum nulla videtur esse sufficiens; habetur siquidem in sacris Scripturis, quod Spiritus sanctus sit Filius; sicut dicitur Galat., iv, 6: *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra;* et Rom., viii, 9: *Si quis Spiritum Christi non habet, hic non est ejus.* Habetur etiam quod Spiritus sanctus sit missus a Filio; dicit enim Christus, Joan., xvi, 7: *Si enim non abiero, Paraclitus non veniet ad vos; si autem abiero mittam eum ad vos.* Non autem sequitur quod Spiritus sanc-

tus procedat a Filio ex eo quod est Filius, quia hoc *hujus* multipliciter dicitur, secundum Philosophum. Similiter etiam neque ex eo quod Spiritus sanctus dicitur missus a Filio; quia licet Filius non sit a Spiritu sancto, dicitur tamen a Spiritu sancto missus, secundum illud Isaia, xlviii, 16, ex persona Christi: *Et nunc misit me Dominus, et Spiritus ejus;* et Isaia, lxi, 1: *Spiritus Domini super me...* ad evangelizandum mansuetis misit me: quod in se dicit Christum esse completum. Similiter etiam non potest per rationem efficaciter probari. Licet enim Spiritus sanctus non sit a Filio, adhuc tamen, ut videtur, distincti ad invicem remanebunt; differunt enim suis proprietatibus personalibus. Nihil ergo videtur cogere ad dicendum Spiritum sanctum procedere a Filio.

15. Præterea, omne quod procedit ab aliquo, habet aliquid ab eo. Si ergo Spiritus sanctus procedit a duobus, scilicet a Patre et Filio, oportet quod a duobus accipiat; et sic videtur sequi quod sit compositus.

16. Præterea, de ratione principii est quod non sit ab alio, secundum Philosophum (in 1 Physic., com. lii). Sed Filius est ab alio, scilicet a Patre. Ergo Filius non est principium Spiritus sancti.

17. Præterea, voluntas movet intellectum ad operandum, homo enim intelligit quando vult. Sed Spiritus sanctus procedit per modum voluntatis ut amor; Filius autem per modum intellectus ut verbum. Non ergo videtur quod Spiritus procedat a Filio, sed magis e converso.

18. Præterea, nihil procedit ab eo in quo quiescit. Sed Spiritus sanctus a Patre procedit et in Filio quiescit, ut scribitur in passione beati Andree. Ergo Spiritus sanctus non procedit a Filio.

19. Præterea, simplex non potest procedere a duobus; quia effectus esset simplicior et prior quam causa. Sed Spiritus sanctus est simplex. Non ergo procedit a duobus, scilicet a Patre et Filio.

20. Præterea, si aliquid perfecte procedit ab uno, superfluum est quod procedat a duobus. Sed Spiritus sanctus perfecte procedit a Patre. Ergo superfluum esset quod procederet a Patre et Filio simul.

21. Præterea, sicut Pater et Filius sunt unum in substantia et natura; ita Pater et Spiritus sanctus. Sed Spiritus sanctus non convenit cum Patre in generatione Filii. Ergo nec Filius convenit cum Patre in emissionem Spiritus sancti.

22. Præterea, Filius est radius Patris, ut patet per Dionysium (in principio cœlestis Hierar.). Spiritus autem sanctus est splendor. Splendor autem non est a radio. Ergo nec Spiritus sanctus est a Filio.

23. Præterea, Filius est quoddam lumen Patris, cum sit ver-

bum ejus. Spiritus autem sanctus est sicut calor, est enim amor quidam; unde et super Apostolos in specie ignis apparuit, Act., xi. Calor autem non est a lumine. Ergo nec Spiritus sanctus a Filio.

24. Præterea, Damascenus dicit, quod Spiritus sanctus dicitur esse Filii, sed non a Filio.

Sed contra est quod Athanasius dicit (in Symbol.) : *Spiritus sanctus a Patre et Filio non factus nec creatus nec genitus, sed procedens.*

Præterea, Spiritus sanctus dicitur tertia in Trinitate persona, secunda Filius, prima Pater. Ternarius autem procedit ab unitate mediante binario. Ergo Spiritus sanctus procedit a Patre mediante Filio.

Præterea, cum inter divinas personas sit summa convenientia, quælibet divinarum personarum ad aliam habet immediatam germanitatem. Hoc autem non esset, si Spiritus sanctus non esset a Filio; tunc enim Filius et Spiritus sanctus non haberent germanitatem ad invicem immediate, sed solum mediante Patre inquantum ambo sunt ab uno. Ergo Spiritus sanctus est a Filio.

Præterea divinæ personæ non distinguuntur ab invicem nisi secundum originem. Si ergo Spiritus sanctus non esset a Filio, non distingueretur ab eo, quod est inconveniens.

Respondeo dicendum, quod secundum ea quæ supra determinata sunt, necesse est Spiritum sanctum a Filio procedere; oportet enim, si Filius et Spiritus sanctus sunt duæ personæ, quod alia sit processio unius et alia alterius. Ostensum autem est supra, art. 2, quod non possunt esse duæ processiones in divinis nisi secundum ordinem processionum, ut scilicet a procedente secundum unam processionem sit alia processio. Necesse est ergo quod Spiritus sanctus sit a Filio. Sed præter hanc rationem etiam ex aliis rationibus de necessitate probatur quod Spiritus sanctus sit a Filio. Oportet enim quod omnis differentia aliquorum sequatur ex prima radice distinctionis ipsorum; nisi forte sit differentia per accidens, sicut ambulans differt a sedente; et hoc ideo quia quæcumque per se insunt alicui, vel sunt de essentia ejus, vel consequuntur essentialia principia, ex quibus est prima radix distinctionis rerum. In divinis autem non potest esse aliquid per accidens; quia omne quod inest alicui per accidens, cum sit extraneum a natura ejus, oportet quod conveniat ei ex aliqua exteriori causa; quod non potest dici in divinis. Oportet ergo quod omnis differentia divinarum personarum ad invicem sequatur ex prima radice distinctionis earum. Prima autem radix distinctionis Patris et Filii, est ex paternitate et filiatione. Oportet ergo quod omnis differentia quæ est inter Patrem et Filium, sequatur ex hoc quod ipse est Pater, et ille Filius. Esse autem

principium Spiritus sancti non conveni Patri inquantum Pater est ratione paternitatis; sic enim non refertur nisi ad Filium; unde sequeretur quod Spiritus sanctus esset Filius. Similiter autem nec hoc repugnat rationi filiationis; quia secundum filiationem non refertur ad aliud nisi ad Patrem. Non ergo potest esse differentia inter Patrem et Filium in hoc quod Pater sit principium Spiritus sancti, non autem Filius. Item, sicut in libro de Synodis (post. med.) dicitur, creaturæ proprium est quod voluntate sua Deus eam produxerit. Quod Hilarius ex hoc probat quod creatura non est talis qualis est Deus, sed qualem Deus eam voluit esse. Quia vero Filius est talis qualis est Pater, dicitur quod Pater genuit Filium naturaliter. Eadem autem ratione Spiritus sanctus est a Patre naturaliter, quia est similis et æqualis Patri; natura enim producit sibi simile. Oportet autem quod creatura, quæ est a Patre secundum suam voluntatem, sit etiam a Filio; quia eadem est voluntas Patris et Filii. Similiter autem et eadem est natura utriusque. Oportet ergo quod sicut Spiritus sanctus est a Patre, ita sit a Filio. Nec tamen sequitur quod Filius vel Spiritus sanctus sint a Spiritu sancto, licet et ipse habeat unam naturam cum Patre; sicut sequitur quod creatura est ab eo inquantum habet unam voluntatem cum Patre: propter repugnantiam quæ sequeretur, si Spiritus sanctus diceretur esse a seipso, vel si ab eo diceretur esse Filius, qui est ejus principium. Hoc autem apparet alio modo. Non enim potest esse in divinis personis distinctio nisi secundum relationes; ea enim quæ absolute dicuntur in divinis, essentialiter significant, et communia sunt, ut bonitas, sapientia et hujusmodi. Relationes autem diversæ non possunt facere distinctionem, nisi ratione suæ oppositionis; diversæ enim relationes possunt esse unius ad idem; patet enim quod idem ejusdem potest esse filius, discipulus, æqualis, et quæcumque alia relationes quæ oppositionem non includunt. Patet autem quod Filius distinguitur a Patre per hoc quod aliqua relatione ad ipsum refertur, et similiter Spiritus sanctus a Patre distinguitur propter aliquam relationem. Istæ ergo relationes quantumcumque videantur disparate, nullo modo poterunt distinguere Spiritum sanctum a Filio nisi sint oppositæ. Oppositio autem alia in divinis esse non potest, nisi secundum originem, prout scilicet unus est ab alio. Nullo ergo modo Filius et Spiritus sanctus poterunt esse distincti per hoc quod uterque diversimode referatur ad Patrem, nisi unus eorum referatur ad alterum ut ab eo existens. Constat autem quod Filius non est a Spiritu sancto; de ratione enim Filii est quod non referatur nisi ad Patrem ut ab eo existens. Relinquitur ergo de necessitate quod Spiritus sanctus sit a Filio. Sed quia potest aliquis dicere, quod ea quæ sunt fidei non sunt solum rationibus sed auctoritatibus confirmanda;

restat ostendere per auctoritates sacre Scripturæ quod Spiritus sanctus sit a Filio; habetur enim in pluribus sacre Scripturæ locis quod Spiritus sanctus sit Filius; sicut Rom., viii, 9: *Qui spiritum Christi non habet, hic non est ejus*; et Galat., iv, 6: *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra*; et Act., xvi, 7: *Tentabant ire Bithyniam, et non permisit eos Spiritus Jesu*. Non enim potest intelligi quod Spiritus sanctus sit Spiritus Christi solum secundum humanitatem, quasi ipsum replens; quia Spiritus sanctus est alicujus hominis ut habentis, non autem ut dantis. Filii autem est Spiritus sanctus ut dantis ipsum, secundum illud I Joan., iv, 13: *In hoc cognoscimus quoniam in eo manemus, et ipse in nobis, quia de Spiritu suo dedit nobis*; et Act., v, dicitur, quod dedit Spiritum sanctum obedientibus sibi. Oportet ergo quod dicatur esse Spiritus sanctus Filii, in quantum est divina persona. Aut ergo dicitur esse absolute ejus, aut dicitur esse ejus ut, spiritus ejus. Si autem absolute, tunc oportet quod sit aliqua auctoritas Filii respectu Spiritus sancti. Apud nos enim potest dici aliquis esse alterius secundum quid qui non habet auctoritatem respectu ipsius, sicut cum dicitur, Petrus est socius Joannis; sed non potest dici, Petrus esse Joannis absolute, nisi sit quedam possessio ejus, sicut servus hoc ipsum quod est, dicitur esse domini. In divinis autem non potest esse aliquid serviens vel subiectum; sed intelligitur ibi auctoritas secundum solam originem. Oportebit ergo quod Spiritus sanctus habeat originem a Filio; et idem sequitur, si dicatur Spiritus sanctus esse Filii ut spiritus ejus; quia Spiritus, secundum quod est nomen personale, importat relationem originis ad spirantem, sicut Filius ad generantem. Similiter etiam invenitur in Scripturis quod Filius mittit Spiritum sanctum, sicut supra dictum est. Semper autem mittens videtur habere auctoritatem supra missum. Auctoritas autem in divinis, ut dictum est, non est nisi secundum originem. Unde sequitur quod Spiritus sanctus originem habeat a Filio. Habetur autem ex Sacra Scriptura quod per Spiritum sanctum configuramur Filio, secundum illud Roman., viii, 15: *Accepistis Spiritum adoptionis filiorum*; et Galat., iv, 6: *Quoniam estis filii Dei, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra*. Nihil autem configuratur alicui nisi per ejus proprium characterem. In naturis etiam creatis ita est quod id quod conformatur alicui, est ab eo; sicut semen hominis non assimilatur equo, sed homini a quo est. Spiritus autem sanctus est a Filio tanquam proprius character ejus; unde dicitur de Christo, II ad Corinth., i, 22: *Quod signavit nos, et unxit nos et dedit pignus Spiritus in cordibus nostris*. Expressius autem est quod habetur Joan., xvi, ex persona Filii, de Spiritu sancto dicentis: *Ille me clarificabit quia de meo accipiet*. Constat autem quod non accipit a Filio Spiritus sanctus, quasi prius non habens; quia

sic esset mutabilis et indigentis nature. Constat ergo quod ab æterno accipit a Filio; nec potuit accipere aliquid quod non sit ejus essentia ab æterno. Ergo accepit Spiritus sanctus essentiam de Filio. Rationem autem quare de Filio accepit Spiritus sanctus, ipsemet Filius subjunctit, dicens, Joan., xvi, 15: *Omnia quæcumque habet Pater mea sunt: propterea dicitur quod de meo accipiet*; quasi diceret quia eadem est essentia Patris et mea, non posset Spiritus sanctus esse de essentia Patris, quin sit de mea essentia. Traditur etiam in sacra Scriptura quod Filius per Spiritum operatur, sicut habetur Rom., xv, 18: *Per me efficit Christus, scilicet miracula*. et alia bona (dicit Apostolus) in Spiritu sancto, id est per Spiritum sanctum; et Hebr., ix, 14, dicitur quod *per Spiritum sanctum obtulit semetipsum*. Quodcumque autem aliquis per aliquem dicitur operari, oportet quod vel operans det virtutem operativam ei per quem operatur, sicut Rex dicitur operari per præpositum vel ballivum; vel e converso, sicut cum dicitur ballivus operari per Regem. Oportet ergo, si Filius operatur per Spiritum sanctum, quod vel Spiritus sanctus det virtutem operativam Filio, vel Filius Spiritui sancto; et ita quod unus alteri det essentiam; cum virtus operativa utriusque non sit aliud quam ejus essentia. Constat autem quod Spiritus sanctus non dat essentiam Filio, cum Filius non sit filius nisi Patris. Relinquitur ergo quod Spiritus sanctus sit a Filio. Ex hac ergo ratione per ea quæ Græci confitentur, potest idem haberi. Confitentur enim ipsi quod Spiritus sanctus est a Patre per Filium, et quod Pater spirat Spiritum sanctum per Filium. Semper autem illud per quod aliquid producit est principium ejus quod producit. Oportet ergo quod Filius sit principium Spiritus sancti. Si autem refugiant confiteri quod Spiritus sanctus sit a Filio, quia Filius est ab alio, et sic non est prima radix originis Spiritus sancti; manifestum est quod vane moventur; nullus enim refugit dicere lapidem moveri a baculo, licet baculus moveatur a manu; nec Jacob esse ab Isaac, licet Isaac sit ab Abraham. Sed adhuc minus est in proposito refugiendum; est enim una vis productiva Patris et Filii; quod non accidit in moventibus et agentibus creatis. Unde sicut confitentium est quod creaturae sunt a Filio, licet Filius sit a Patre; ita confitentium est quod Spiritus sanctus sit a Filio, licet Filius sit a Patre. Manifestum est ergo quod dicentes Spiritum sanctum esse a Patre per Filium, non autem a Filio propriam vocem ignorant, sicut Aristoteles de Anaxagora dicit. *Volentes enim esse legis doctores, non intelligunt neque de quibus loquantur, neque de quibus affirmant*, ut dicitur I ad Timoth., 1, 7.

Ad primum ergo dicendum, quod Filius et Spiritus sanctus dicuntur flores deigenæ divinitatis, id est paternæ, prout uterque

a Patre est. Sed quantum ad hoc quod Spiritus sanctus a Filio est, potest dici Filius esse radix, et Spiritus sanctus flos; non enim oportet ut similitudo rerum corporalium observetur quantum ad omnia in divinis.

AD SECUNDUM dicendum, quod Filius hoc habet a Patre quod ex se Spiritum sanctum emittat; unde et eodem modo convenit ei sicut et Patri. Sed Pater non est principium divinæ personæ uno modo tantum, sed duobus, scilicet per generationem et spirationem. Unde non potest concludi quod Filius sit principium Spiritus sancti per generationem; sed est fallacia consequentis, et præcipue cum nec etiam Pater sit principium Spiritus sancti per generationem.

Et similiter dicendum est AD TERTIUM.

AD QUARTUM dicendum, quod Spiritus sanctus non potest dici verbum proprie, sed communiter, prout omne quod est manifestativum alicujus verbum ipsius dicitur. Spiritus enim sanctus est manifestativus Filii, secundum quod de Spiritu sancto Filius dicit Joan., xvi, 14: *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet*. Filius autem proprie dicitur verbum, quasi conceptio intellectus divini.

AD QUINTUM dicendum, quod in humana origine dicitur nepos qui eodem modo procedit a filio sicut filius a patre. Spiritus autem sanctus non procedit in divinis a Filio sicut Filius a patre; et ideo ratio non sequitur.

AD SEXTUM dicendum, quod esse principium non est contrarium ei quod est esse a principio, nisi intelligatur respectu ejusdem; non enim potest esse aliquid principium ejus a quo est sicut a principio. Unde non sequitur quod in Filio sint contrariæ proprietates, si sit a Patre sicut a principio et sit principium Spiritus sancti.

AD SEPTIMUM dicendum, quod omne quod est in divinis, est commune vel proprium. Sed proprium dupliciter dicitur: uno modo simpliciter et absolute, quod uni soli convenit, sicut risibile homini; alio modo dicitur aliquid proprium non simpliciter, sed ad aliquid; ut si dicatur, quod rationale est proprium homini in comparatione ad equum, licet et alii conveniat, scilicet Angelo. Est ergo in divinis aliquid commune quod convenit tribus personis, ut esse Deum et hujusmodi; aliquid quod est proprium simpliciter, quod convenit uni personæ tantum; et aliquid quod est proprium quoad aliquid, sicut spirare Spiritum sanctum est proprium Patri et Filio per respectum ad Spiritum sanctum; tale enim proprium oportet in divinis poni, etiam si Spiritus sanctus non sit a Filio; quia esse ab alio, adhuc remanet proprium Filio et Spiritui sancto in comparatione ad Patrem.

AD OCTAVUM dicendum, quod nomen debiti in personis divinis, si quis recte judicare velit, non omnino recte sonat; quia

debitum quamdam subjectionem et obligationem importat, quæ in divinis esse non possunt. Richardus tamen de sancto Victore (in suo III lib. de Trin., cap. iii, et lib. V, cap. xvii et xviii), utitur distinctione amoris gratuiti et debiti; nec intelligit per gratium nisi quod non est ab alio, per debitum vero quod ab alio est; secundum quem modum nihil prohibet intelligi eundem amorem esse gratium ut est Patris, debitum vero ut est Filii; idem est enim amor quo Pater et quo Filius amat; sed hanc amorem Filius a Patre habet, Pater vero a nullo.

AD NONUM dicendum, quod Spiritus sanctus est tantum gratuitus amor, secundum quod amor gratuito contraponitur mercenarius amor, quo aliquid non propter seipsum amatur, sed propter aliquem extrinsecum fructum. Secundum vero quod gratuitus amor dicitur, propter hoc quod ab alio sumit originem, non est contra rationem Spiritus sancti quod sit gratuitus amor: nam et ille amor quo per Spiritum sanctum Deum diligimus, originem habet ex his quæ nobis a Deo sunt data; et sic nihil prohibet etiam amorem Filii, qui ab alio habet quod amat, Spiritum sanctum esse.

AD DECIMUM dicendum, quod Spiritus sanctus et a Patre procedit in Filium, et a Filio in Patrem, non quidem sicut in recipientem, sed sicut in objectum amoris. Dicitur enim Spiritus sanctus a Patre in Filium procedere, in quantum est amor quo Pater amat Filium; et simili ratione potest dici quod Spiritus sanctus est a Filio in Patrem, in quantum est amor quo Filius Patrem amat; potest autem intelligi quod procedat a Patre in Filium, in quantum Filius a Patre accipit virtutem Spiritum sanctum spirandi; sed sic non potest dici quod procedat a Filio in Patrem, cum a Filio nihil accipiat Pater.

AD UNDECIMUM dicendum, quod hoc verbum *diligit* non solum dicit emissionem amoris, sed etiam quamdam affectionem vel dispositionem secundum amorem. Ea vero quæ in divinis emissionem dicunt, personaliter tantum accipi possunt, ut generare, spirare et hujusmodi: quæ vero non important emissionem, sed magis ad informationem ejus pertinent de quo dicuntur, essentialiter in divinis dicuntur, ut esse bonum, intelligentem et hujusmodi. Et inde est quod Spiritus sanctus dicitur diligere non quasi amorem emittens; sic enim convenit tantum Patri et Filio; sed secundum quod diligere sumitur essentialiter in divinis.

AD DUODECIMUM dicendum, quod hoc regulariter in sacra Scriptura invenitur, quod id quod dicitur de Patre, oportet quod de Filio intelligatur; et quod dicitur de utroque vel altero eorum, oportet intelligi de Spiritu sancto, etiam si dictio exclusiva ponatur, præter illa tantum quibus personæ divinæ ab invicem distinguuntur; sicut quod dicitur Joan., xvii, 3: *Hæc est vita æterna ut cognoscant te solum Deum verum, et quem*

misisti Jesum Christum. Non enim potest dici, quod Filio non conveniat esse Deum verum, quod ipse Filius soli Patri attribuit; quia cum Pater et Filius unus sint, licet non unus, oportet quod de Patre dicitur, de Filio quoque intelligi. Nec etiam negandum est (quia ibi de Spiritu sancto mentio non habetur) in cognitione Spiritus sancti vitam æternam non esse, cum sit una cognitio trium. Similiter autem non est subtrahenda Spiritui sancto Patris Filique cognitio, licet Matth., xi, 27, dicatur: *Nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem quis novit nisi Filius.* Unde cum hoc quod est habere ex se Spiritum sanctum procedentem non pertineat ad rationem paternitatis et filiationis, quibus Pater et Filius distinguuntur, oportet ut cum dicitur in Evangelio, quod Spiritus sanctus de Patre procedit, in hoc ipso intelligatur quod procedat a Filio.

AD DECIMUMTERTIUM dicendum, quod doctrina catholica fidei sufficienter tradita fuit in symbolo Nicæno; unde sancti patres in sequentibus Synodis non intenderunt aliquid addere; sed propter insurgentes hæreses id quod implicite continebatur explicare studuerunt; unde in determinatione Chalcedonensis Synodi dicitur: *Præsens nunc sancta et magna atque universalis Synodus prædicationem hanc ab initio inconcussam docens, definitivè principaliter trecentorum decem et octo sanctorum patrum, qui scilicet in Nicæa concenerunt fidem manere inentabilem* (1); et propter illos quidem qui adversum Spiritum sanctum pugnant, posteriori tempore a patribus apud Constantinopolim centum quinquaginta congregatis, de substantia Spiritus traditam doctrinam corroborat, quam illi omnibus notam fecerunt, non quasi quidem aliquid esset minus in præcedentibus, inferentes; sed de Spiritu sancto intellectum eorum adversus eos qui dominium ejus respicere tentaverunt, *Scripturarum testimoniis declarantes.* Et per hunc modum dicendum est, quod processio Spiritus sancti a Filio implicite in symbolo Constantinopolitano continetur, inquantum continetur ibi quod procedit a Patre; quia quod de Patre intelligitur, oportet et de Filio intelligi, cum in nullo differant, nisi quia hic est Filius et ille Pater. Sed propter insurgentes errores eorum qui Spiritum a Filio esse negabant, conveniens fuit ut in symbolo poneretur, non quasi aliquid additum, sed explicite interpretatum quod implicite continebatur. Sicut si insurgeret hæresis quæ negaret Spiritum sanctum esse factorem cœli et terræ, oporteret hoc explicite poni, cum in prædicto symbolo hoc non dicatur nisi de Patre. Sicut autem posterior Synodus potestatem habet interpretandi symbolum a priore symbolo conditum, ac ponendi aliqua ad ejus explanationem, ut ex prædictis patet; ita etiam Romanus Pontifex hoc sua auctoritate potest, cujus auctori-

(1) *Al. incorruptibilem.*

tate sola, Synodus congregari potest, et a quo sententia Synodi confirmatur, et ad ipsum a Synodo appellatur. Quæ omnia patent ex gestis Chalcedonensis Synodi. Nec est necessarium quod ad ejus expositionem faciendam universale Concilium congregetur, cum quandoque id fieri prohibeant bellorum dissidia, sicut in septima Synodo legitur, quod Constantinus Augustus dixit, quod propter infirmitatem bella universaliter Episcopus congregare non potuit; sed tamen illi qui conveniunt, quedam dubia in fide exorta, sequentes sententiam Agathonis Papæ, determinaverunt, scilicet quod in Christo sint duæ voluntates et duæ actiones; et similiter Patres in Chalcedonensi Synodo congregati, secuti sunt sententiam Leonis Papæ, qui determinavit Christum esse in duabus naturis post incarnationem. Attendi tamen debet, quod ex determinatione principalium Conciliorum habetur, quod Spiritus sanctus procedit a Filio. Suscepit enim Chalcedonensis Synodus, sicut in ejus determinatione dicitur, epistolas Beati Cyrilli Alexandrinæ Ecclesiæ præsulis synodicas ad Nestorium et ad alios per orientem. In quarum una sic legitur: *Quoniam ad demonstrationem suæ divinitatis Christus utebatur suo Spiritu ad magnas operationes, glorificari se dicebat ab eo, cebit si quispiam dicat eorum qui secundum nos sunt insita sibi fortitudine vel disciplina, vel de quolibet, quia glorificabunt me.* Sic enim et est in subsistentia Spiritus speciali, vel certe intelligitur per se, secundum quod Spiritus est et non Filius; sed tamen non est alienus ab eo; Spiritus enim veritatis nominatur, et est spiritus veritatis, et profuit ab eo, sicut denique et ex Deo Patre. Nec obstat quod dicit: *Profuit, et non procedit;* quia sicut ex prædictis patet, hoc verbum procedit, est communissimum eorum quod ad originem spectant. Unde quidquid emittitur vel profuit vel quocumque modo exoritur, ex hoc sequitur quod procedat. Habetur etiam in determinatione quinti Concilii Constantinopolitani: *Sequitur per omnia sanctos patres et doctores Ecclesiæ, Athanasium, Hilarium, Basilium, Gregorium Theologum, et Gregorium Nicenum, Ambrosium, Augustinum, Theophilum, Joannem Constantinopolitanum, Gulielmum, Leonem, Proculum; et suscipimus omnia quæ de recta fide ad condemnationem hæreticorum exposuerunt.* Patet autem quia a pluribus horum in doctrina fidei traditum est, quod Spiritus sanctus procedit a Filio; a nullo vero eorum inventur esse negatum. Unde non est contra Concilia, sed eis consonum, quod Spiritus sanctus procedere dicatur a Filio.

AD DECIMUMQUARTUM dicendum, quod licet hoc hujus multipliciter dicatur, tamen in divinis hoc intelligi non potest nisi secundum habitudinem originis. Circa missionem vero scientum est, quod in hoc omnes doctores conveniunt, quod per-

sona non mittitur nisi quæ ab alio est; unde Patri, qui a nullo est, penitus non convenit mitti. Sed quantum ad personam a qua fit missio, diversa est doctorum sententia. Athanasius autem (in epistola contra eos qui dicunt Spiritum sanctum esse creaturam, quæ incipit: *Litteræ tui sanctissimi*) et quidam alii dicunt; quod nulla persona mittitur temporaliter nisi ab illa a qua est æternaliter, sicut Filius mittitur temporaliter a Patre, a quo ab æterno processit; et secundum hoc infallibiliter concludi potest, si Spiritus sanctus a Filio mittitur, quod æternaliter ab eo existat. Quod vero dicitur Filius a Spiritu sancto mitti, intelligendum est de Filio secundum humanam naturam, qui a Spiritu sancto missus est ad prædicandum; unde significanter dicitur Isa., LXI: *Ad evangelizandum pauperibus misit me*; et sic exponit Ambrosius in lib. de Spiritu sancto (III, cap. I), licet Hilarius (VIII de Trin., ante med.), hoc exponat, ut per Spiritum intelligatur Pater, secundum quod spiritus æternaliter sumitur in divinis. Augustinus vero (lib. de Trin. et unit., cap. x), ponit quod persona procedens temporaliter mittatur ab ea etiam a qua æternaliter non procedit. Nam cum missio divinæ personæ intelligatur secundum aliquem effectum in creatura, quæ est a tota Trinitate, persona missa a tota Trinitate mittitur; ut in missione non intelligatur auctoritas mittentis ad personam quæ mittitur, sed causalitas ad effectum, secundum quem dicitur mitti persona. Non autem excluditur ratio probans Spiritum sanctum a Filio procedere per distinctionem ipsorum, per hoc quod proprietatibus distinguuntur; quia proprietates illæ relativæ sunt, et distinguere non possunt nisi ad invicem opponantur, sicut ex dictis, quæst. VIII, art. 3 et 4, patet.

AD DECIMUMQUINTUM dicendum, quod licet Spiritus sanctus sit a duobus, non tamen est compositus; quia illi duo, scilicet Pater et Filius, sunt per essentiam unum.

AD DECIMUMSEXTUM dicendum, quod Philosophus (lib. I Physic., com. LI), attribuit principis non esse ab alio, in quantum sunt prima. Principium autem primum (ut ita dixerim), est principium non de principio, quod est Pater.

AD DECIMUMSEPTIMUM dicendum, quod licet voluntas moveat intellectum ad aliquid intelligendum; non tamen voluntas aliquid velle potest, nisi sit præintellectum; unde cum non sit procedere in infinitum, oportet devenire ad hoc quod intellectus aliquid intelligit naturaliter non ex imperio voluntatis. Filius autem procedit a Patre naturaliter; unde quamvis procedat per modum intellectus, non sequitur quod sit a Spiritu sancto, sed e converso.

AD DECIMUMOCTAVUM dicendum, quod Spiritus sanctus potest dici quiescere in Filio tripliciter. Uno modo secundum humanam naturam, secundum illud Isai., II, 1: *Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et*

requiescet super eum Spiritus Domini. Alio modo, ut intelligatur Spiritus in Filio requiescere, quia virtus spirativa a Patre datur Filio, et ultra non profertur. Tertio modo secundum quod amor dicitur requiescere in amato, in quo quietatur amantis affectus. Nullo autem istorum modorum excluditur processio Spiritus sancti a Filio.

AD DECIMUMNONUM dicendum, quod non repugnat simplicitati Spiritus sancti, quod procedit a duobus, scilicet Patre et Filio, cum sint per essentiam unum.

AD VICESIMUM dicendum, quod eadem est perfectio Patris et Filii: unde per hoc quod Spiritus sanctus procedit a Patre perfecte, non excluditur quin procedat a Filio; alioquin sequeretur quod creatura non creetur a Filio cum perfecte creetur a Patre.

AD VICESIMUMPRIMUM dicendum, quod unitas essentiae non inducit confusionem personarum; unde ex unitate essentiae non possunt concludi illa quæ repugnant distinctioni relativæ; et sic ex hoc quod Pater et Spiritus sanctus sunt unum, non potest concludi quod Filius sit a Spiritu sancto, licet Filius sit a Patre: quia Spiritus sanctus est ab eo; et iterum quia sequeretur quod Spiritus sanctus esset Pater, cum nihil aliud sit esse Patrem quam habere Filium de se procedentem.

AD VICESIMUMSECUNDUM dicendum, quod splendor est a radiorum, cum nihil aliud sit quam reverberatio radii ad corpus clarum; et tamen splendor Filio attribuitur, Heb., I: *Cum sit splendor gloriæ.*

AD VICESIMUMTERTIUM dicendum, quod calor est a splendore: nam corpora coelestia in istis inferioribus per suos radios causant calorem.

AD VICESIMUMQUARTUM dicendum, quod positio Nestorianorum fuit quod Spiritus sanctus non sit a Filio; unde in quodam symbolo Nestorianorum condemnato in I Ephésina Synodo dicitur sic: *Spiritum sanctum neque Filium putamus, neque per Filium essentiam accipisse.* Propter quod Cyrillus contra Nestorium, in epistola prædicta, posuit Spiritum sanctum esse a Filio, Theodorus (1) vero in quadam epistola ad Joannem Antiochenum sic dicit: *Spiritus sanctus non ex Filio aut per Filium habens substantiam, sed procedens quidem a Patre; Spiritus vero Filii, eo quod et ei consubstantialis sit, nominatus.* Hæc autem verba Theodorus prædictus imponit Cyrillo, tanquam ab eo sint dicta in epistola quam ad Joannem Antiochenum scripsit, licet in illa epistola hoc non legatur; sed dicitur ibi sic: *Spiritus Dei Patris procedit quidem ex ipso, est autem et a Filio non alienus secundum unitatem essentiae rationem.* Hanc autem Theodori sententiam secutus est postmodum Damascenus, quamvis dogmata ejusdem Theodori sint in quinta

(1) Al. hic et infra Theodoricus et Theodorici.

Synodo condemnata. Unde in hoc non est standum sententiæ Damasceni.

ARTICULUS V. — *Utrum Spiritus sanctus a Filio remaneret distinctus si ab eo non procederet.*

Quinto quæritur, utrum Spiritus sanctus a Filio remaneret distinctus, si ab eo non procederet. Et videtur quod sic. Dicit enim Richardus de sancto Victore (IV de Trin., cap. xiii et xv), quod personæ secundum originem differunt, quod unus originem habet, alter origine caret: vel si originem habet, tamen origo unius differt ab origine alterius. Sed alia est origo Spiritus sancti, alia est origo Filii: nam Spiritus sanctus procedit quasi spiratus, Filius autem quasi genitus. Ergo Spiritus sanctus personaliter differt a Filio, etiam si ab eo non procederet, propter originem diversam.

2. Item, Anselmus dicit (lib. de processione Spiritus sancti): *Habent utique a Patre esse Filius ac Spiritus sanctus; sed diversimode; quia alter nascendo, alter procedendo, ut alii per hoc sint ad invicem; et postea subdit: Nam si per aliud non essent plures Filius et Spiritus sanctus, per hoc solum essent diversi.* Ergo etsi Spiritus sanctus a Filio non procederet, tamen remaneret personaliter distinctus a Filio propter diversum originis modum.

3. Item, in divinis personæ distinguuntur propter hoc quod una est ab alia secundum aliquem originis modum. Sed secundum unum originis modum una persona in divinis procedit. Ergo si sunt duo modi originis, erunt duæ personæ procedentes, etiam si una ab altera non procedat. Constat autem quod secundum alium modum originis procedit Filius a Patre, et secundum alium Spiritus sanctus. Ergo Filius et Spiritus sanctus personaliter ab invicem distinguuntur, etiam dato quod unus ab alio non procedat.

4. Item, impossibile est quod aliqua hypostasis secundum unam naturam pluribus processionibus procedat, quia hypostasis per id quod procedit, naturam accipit; unde Filius habet duas natiuitates secundum duas naturas. Sed in divinis sunt duæ processionēs, una quæ est per modum natiuitatis, alia quæ est per modum spirationis. Impossibile est ergo quod una et eadem persona has duas processionibus procedat. Necessarium est ergo quod sint duæ personæ distinctæ, quæ his duobus processionibus procedant. Ergo Spiritus sanctus remanet personaliter distinctus a Filio, etiam si ab eo non procedat.

5. Item, relationes æternæ in divinis non sunt accidentes neque assistentes, sed subsistentes personæ. Illud ergo ad quod sequitur pluralitas relationum in divinis, sufficit ad personarum distinctionem. Sed diversitas actionum secundum

speciem sufficit ad diversas relationes: ex hac enim actione quæ est gubernatio, consequitur relatio domini; ex illa vero actione quæ est generatio, sequitur alia relatio, quæ est paternitas: sicut etiam ad diversas quantitates secundum speciem consequuntur diversæ relationes; ad binarium enim consequitur relatio dupli, et ad ternarium relatio tripli. Processiones autem in divinis significantur per modum actionum. Si ergo sunt duæ processionēs, oportet quod sint duæ relationes consequentes processionēs. Ergo oportet quod sint duæ personæ; et sic idem quod prius.

6. Item, processio perfectus invenitur in divinis quam in rebus creatis: unde Apostolus ad Ephes., iii, dicit, quod ex Patre coelesti omnis paternitas in celo et in terra nominatur. In rebus autem creatis processio sufficit ad distinguendum supposita procedentia: nam alia processione sive natiuitate alius homo nascitur. Ergo in divinis processionis differentia sufficit ad distinguendum personas divinas, scilicet Filium et Spiritum sanctum.

7. Item, non est idem procedere per modum naturæ quod procedere per modum amoris. Sed nomine Filii designatur persona procedens per modum naturæ; nomine autem Spiritus sancti designatur persona procedens per modum amoris. Ergo Spiritus sanctus distinguitur a Filio, etiam si ab ipso non procedat per solam processionis differentiam.

8. Item, in Patre invenitur activa generatio et activa spiratio. Sed generare et spirare, in divinis distinguunt personas. Ergo sicut Filius est a Patre ut persona distincta per hoc quod a Patre generatur; ita Spiritus sanctus est a Patre ut persona distincta per hoc quod a Patre spiratur. Sic ergo sunt tres personæ in divinis, etiam si Spiritus sanctus a Filio non procedat.

9. Item, Anselmus in lib. de processione Spiritus sancti (cap. quod incipit, *Diligentius*, vers. finem) dicit, quod Spiritus sanctus ita perfecte est a Patre sicut a Patre et Filio. Sed a Patre et a Filio est sicut distinctus ab utroque. Ergo si a Patre solo esset, remaneret ab utroque distinctus.

10. Item, Pater est sufficiens et perfectum principium. Perfectum autem principium alicujus non indiget alio ad perfecte producendum id cuius est principium. Ergo Pater non indiget Filio ad hoc quod producat tertiam personam, scilicet Spiritum sanctum; ergo dato quod Spiritus sanctus non procederet a Filio, adhuc essent tres personæ distinctæ in divinis.

11. Item, remoto posteriori non removetur de necessitate prius; sicut remoto homine non removetur animal. De personis autem divinis tria dicuntur, scilicet processio, communicio et germanitas. Ratio autem processionis præcedit rationem communiois et etiam rationem germanitatis. In divinis autem non esset communicio vel germanitas, nisi esset plura-

litas personarum, quæ per processionem multiplicantur. Ergo remota communione et germanitate in divinis, adhuc remanet processio. Licet ergo Patris et Filii non sit communio ad spirandum Spiritum sanctum, neque sit germanitas Spiritus sancti ad Filium in hoc quod ab ipso procedat; adhuc remanet processio Spiritus sancti a Patre; et ita remanent tres personæ distinctæ, scilicet duæ procedentes, et una a qua procedunt.

12. Item, in divinis dicuntur proprietates, relationes et notiones. Ratio autem proprietatis prius est quam ratio relationis vel notionis; quia prius est intelligere personas constitutas proprietatibus personalibus quam quod ad invicem referantur vel innotescent. Remotis etiã relationibus, adhuc remanent proprietates constituentes personas. Ergo quamvis Spiritus sanctus non referatur ad Filium ut ab eo existens, adhuc tamen Filius et Spiritus sanctus erunt personæ distinctæ per suas proprietates.

13. Item, filiatio est proprietas Filii constituens personam ipsius; processio autem est proprietas Spiritus sancti, ejus personam constituens. Filiatio autem non est processio, nec ei opponitur relative. Ergo remota omni relatione Spiritus sancti ad Filium, adhuc remanebunt Filius et Spiritus sanctus personæ distinctæ.

14. Item, multi posuerunt Spiritum sanctum a Filio non procedere, qui tamen tres personas in divinis posuerunt, sicut patet de Græcis. Ergo quamvis Spiritus sanctus a Filio non procedat, adhuc remanet a Filio distinctus.

15. Item, Damascenus dicit (lib. I, cap. xi): *Spiritum sanctum ex Patre dicimus procedere; non autem ex Filio, sed Spiritum Filii nominamus*. Ergo quamvis a Filio non procedat, adhuc remanet quod sit Spiritus Filii; et ita remanet quod sit ab eo distinctus.

16. Item, sancti Græci loquentes de Filio et Spiritu sancto secundum similitudinem corporalium, dicunt eos esse sicut duos radios paternæ claritatis, et sicut duos rivos fontis divinitatis qui est in Patre, et sicut duos flores paternæ naturæ. Sed radii, rivi et flores distinguuntur ab invicem, etiam si unus ab altero non sit. Ergo et Filius et Spiritus sanctus distinguuntur ab invicem.

Sed contra, Boetius (in lib. de Trin., non procul a fine) dicit, quod in divinis sola relatio multiplicat Trinitatem. Sed si Spiritus sanctus non procedit a Filio, non erit aliqua relatio Spiritus sancti ad Filium. Ergo non distinguetur secundum numerum personæ ab eo.

Item, Anselmus (in lib. de processione Spiritus sancti, cap. II) dicit, quod Pater et Filius in omnibus unum sunt, nisi in his in quibus distinguit inter eos relationis oppositio; et hoc pro-

pter essentialis unitatem. Sed similiter est una essentia Filii et Spiritus sancti. Ergo in omnibus unum sunt, nisi in his in quibus dividit inter eos relationis oppositio. Sed si Spiritus sanctus non sit a Filio, nullo modo dividit inter eos relationis oppositio. Ergo nullo modo erunt distincti ab invicem.

Item, Richardus de Sancto Victore (V de Trin., cap. XIV) dicit, quod non potest esse in Trinitate nisi una sola persona quæ sit ab una persona tantum. Si autem Spiritus sanctus non sit a Filio; sicut Filius est ab una persona sola, scilicet a Patre, ita et Spiritus sanctus. Ergo et Filius et Spiritus sanctus erunt una sola persona.

Item, (in eodem libro, cap. I), dicit, quod non potest in divinis esse nisi unus solus qui de se procedentem non habeat. Si autem Spiritus sanctus a Filio non procedit; sicut Spiritus sanctus non habet de se procedentem, ita nec Filius habebit. Ergo Filius et Spiritus sanctus erunt unus solus.

Item, ubicunque personæ per relationes distinguuntur, oportet referri quod personaliter distinguuntur. In divinis autem personæ per relationes distinguuntur: non enim possunt per aliquod absolutum distingui. Ergo quod non referatur, non distinguitur. Sed si Spiritus sanctus non procedit a Filio, non referatur ad ipsum. Ergo non distinguitur personaliter ab eo.

Item, unum oppositorum non distinguit id cui inest, nisi ab eo in quo est reliquum oppositum; sicut per albedinem non distinguitur aliquid nisi ab eo in quo est nigredo. Ergo et relatio non distinguit id in quo est nisi ab eo in quo est opposita relatio. Propria autem relatio Spiritus sancti, per quam personaliter distinguuntur, est processio. Non ergo personaliter distinguuntur nisi ab eo in quo est opposita relatio, quæ est activa spiratio; quæ non est in Filio, si Spiritus sanctus non sit a Filio. Ergo si Spiritus sanctus non sit a Filio, non distinguitur personaliter ab eo.

Item, ad relationem pertinentia in divinis sunt duo in comuni, a quo alius, et qui ab alio. Sed a quo alius non distinguitur personaliter per diversum modum originis: nam eadem persona Patris est a qua est Filius per generationem et Spiritus sanctus per processionem. Ergo nec qui est ab alio per spirationem, scilicet Spiritus sanctus, distinguitur ab eo qui est ab alio per generationem, scilicet a Filio.

Item, Richardus (VI de Trin., cap. VI, circa fin.), assignans differentiam inter duas processionem Filii et Spiritus sancti, dicit: *Communio majestatis fuit, ut sic dicam, causa originis unius, scilicet Filii; communicio amoris fuit causa originis alterius; scilicet Spiritus sancti*. Non esset autem processio Spiritus sancti ex communione amoris, nisi Pater et Filius mutuo se amarent, et sic Spiritus sanctus ab eis procederet. Ergo si Spiritus sanctus a Filio non procederet, non esset

differentia inter processionem Spiritus sancti et generationem Filii, et sic neque personaliter Spiritus sanctus esset a Filio distinctus.

Respondeo dicendum, quod si quis recte consideret dicta Græcorum, inueniet quod a nobis magis differunt in verbis quam in sensu. Non enim concedunt Spiritum sanctum a Filio procedere, vel propter ignorantiam vel proteruiam seu calumniam, vel propter quamcumque aliam causam; concedunt tamen Spiritum sanctum esse Spiritum Filii, et esse a Patre per Filium: quod non posset dici, si processio Spiritus sancti omnino esset a Filio absoluta. Unde datur intelligi quod etiam ipsi Græci processionem Spiritus sancti aliquem ordinem ad Filium habere intelligunt. Dico autem, quod si Spiritus sanctus non sit a Filio, nec aliquo modo Filius sit principium processionis Spiritus sancti, impossibile est, quod Spiritus sanctus a Filio personaliter distinguatur, et etiam impossibile est quod processio Spiritus sancti differat a Filii generatione. Quod quidem manifestum est, si quis consideret ea ex quibus aliqui diuinarum personarum distinctionem manifestant: loquuntur enim quidam de distinctione personarum secundum relationes; alii vero secundum modos originis; quidam autem per comparisonem ad essentialia attributa. Si ergo consideremus modum distinguendi personas per relationes, manifeste apparet quod Spiritus sanctus personaliter a Filio distingui non potest, si ab eo non procedat. Primo quidem, quia distinctio aliquorum ab invicem non proprie potest esse nisi vel propter divisionem materialem seu quantitativam, vel propter divisionem formalem. Distinctio autem secundum materialem et quantitativam divisionem, inuenitur in corporalibus rebus, in quibus ejusdem speciei sunt individua plura ex eo quod forma speciei in diversis partibus materiæ secundum quantitatem divisionis inuenitur; unde si aliquid est individuum quod constat ex tota materia, in qua possibile est esse formam speciei, impossibile est quod illius speciei sint individua plura, sicut probat Aristoteles de Mundo, in principio Cœli et mundi (com. xciv, et seq.). Hunc autem modum distinctionis omnino oportet a diuinis removeri, cum in Deo non sit materia nec quantitas corporalis. Distinctio autem aliquorum habentium unam naturam saltem generis, per divisionem formalem esse non potest nisi ratione alicujus oppositionis. Unde inuenimus quod cujuslibet generis differentie sunt oppositæ. Et ideo in natura diuina non potest nec esse nec intelligi aliqua distinctio, cum sit una non solum genere sed numero, nisi per aliquam oppositionem. Unde cum personæ distinguantur in diuinis, oportet quod hoc sit per aliquam oppositionem relativam, quia alia oppositio in diuinis esse non potest: et hoc satis manifeste apparet. Nam quantumcumque aliqua diuidantur secundum rationem diversam, sicut essen-

tialia attributa, non distinguunt personas quia ad invicem non opponuntur. Sic etiam plures notiones inueniuntur in una persona diuina, propter hoc quod oppositionem ad invicem non habent, sicut in Patre; scilicet innascibilitas, paternitas, et spiratio actiua. Ibi enim primo inuenitur distinctio ubi primo occurrit oppositio relativa, sicut in hoc quod esse Patrem et Filium. Ubi ergo non est oppositio relativa in diuinis, non potest esse realis distinctio, quæ est distinctio personalis. Si autem Spiritus sanctus non procedat a Filio, non erit oppositio aliqua inter Filium et Spiritum sanctum, et ita non distinguatur personaliter Spiritus sanctus a Filio. Nec potest dici, quod ad talem distinctionem faciendam sufficiat oppositio affirmationis et negationis; quia talis oppositio sequitur distinctionem, non autem distinctionem causat, cum existens ab altero distinguatur per aliquid sibi inhærens substantialiter vel accidentaliter; quod autem hoc non sit hoc, sequitur ex hoc quod distincta sunt. Similiter etiam patet quod veritas cujuslibet negativæ in existentibus supra veritatem affirmatiuam fundatur; sicut veritas hujus negativæ, Æthiops non est albus, fundatur supra veritatem hujus affirmatiuæ, Æthiops est niger; et ideo oportet omnem differentiam quæ est per oppositionem affirmationis et negationis, reduci in differentiam alicujus affirmatiuæ oppositionis. Unde non potest esse prima distinctio ratio inter Filium et Spiritum sanctum ex hoc quod Filius est genitus, non spiratus; alius spiratus, non genitus; nisi præintelligatur distinctio inter generationem et spirationem, et inter Filium et Spiritum sanctum, per aliquam oppositionem duarum affirmationum. Secundo, quia, secundum Augustinum (in lib. VI de Trinit., cap. II), in diuinis quod dicitur absolute est commune tribus personis. Unde relinquatur quod diuinarum personarum distinctio esse non possit nisi secundum id quod ad aliud dicitur; hæc enim duo prædicamenta sunt in diuinis. Prima autem distinctio quæ in diuinis secundum relationem inuenitur, est per hæc duo, a quo alius, et qui a nullo (1). Si autem alterum eorum subdistinguendum est scilicet quod est ab alio, oportet quod subdistinguatur per ea quæ sunt ejusdem rationis. Ut enim Philosophus docet (VIII Metaphys.), si quis in subdiuidendo utatur his quæ sunt per accidens et non per se; non rectum divisionis ordinem sequitur; sicut si diceretur: Animalium aliud est rationale aliud irrationale; irrationaleium vero aliud album, aliud nigrum; non esset recta divisio: quia cum ex his quæ sunt per accidens, non fiat nnum simpliciter, ultima species ex differentiis multis constituta non esset unum simpliciter. Oportet ergo, si in diuinis qui est ab alio distinguatur vel subdiuidatur, quod hoc sit per differentias ejusdem rationis, ut videlicet eorum quæ sunt ab alio, unus eorum ab

(1) *Al. a quo alius, et quod a nullo.*

eorum altero sit; et hoc importat differentia processionum, quæ significatur cum dicitur quod unus procedit per generationem, alius per spirationem. Unde Richardus (V de Trin., cap. x) hoc modo distinguit procedentem ab alio, quod unus habeat alium de se procedentem, alius vero non. Tertio, quia cum in Patre sint duæ relationes, scilicet paternitas et activa spiratio, sola paternitas constituit personam Patris: unde dicitur proprietas sive relatio personalis; spiratio vero activa est relatio personæ non personalis, quasi personæ jam constitutæ superveniens. Ex quo patet quod generatio activa, sive paternitas, secundum ordinem intelligendi, præsupponitur ad spirationem. Oportet ergo quod similiter filiatio, quæ paternitati per oppositionem respondet, secundum aliquem ordinem præsupponatur ad spirationem passivam, quæ est processio Spiritus sancti. Aut ergo ita quod spiratio passiva intelligatur supervenire filiationi in eadem persona, sicut spiratio activa paternitati; et sic erit in eadem persona spirati et nati, sicut generantis et spirantis; aut oportet quod aliquem alium ordinem habeat filiatio ad spirationem passivam. Non est autem ordo in divinis nisi naturæ, secundum quod aliquis est ab aliquo, ut dicit Augustinus (lib. de Trin. et unit., cap. XIII). Unde relinquatur quod vel sit una persona Filii et Spiritus sancti spirati, vel quod Spiritus sanctus sit a Filio.

Si quis autem distinctionem divinarum personarum per ipsam originem consideret, non per relationes originis, idem sequitur; sicut ex his quæ dicuntur apparebit. Primo quidem, quia si quis proprietatem divinæ naturæ consideret, impossibile est in Deo esse pluralitatem personarum nisi per hoc quod una ab alia oriatur, nullo autem modo per hoc quod duæ oriuntur ab una. Quod patet, si quis consideret qualiter in diversis rebus distinctio invenitur. In rebus enim materialibus, in quibus possibile est fieri multiplicationem per divisionem materiæ et quantitatis, ut dictum est, possibile est duo individua unius speciei ex æquo se habere, sicut et duæ partes quantitatis ex æquo se habent; ubi autem invenitur prima differentia secundum formam, ibi impossibile est quod aliqua duo se habeant ex æquo. Ut enim Philosophus dicit (VIII Metaph., com. x), formæ rerum sunt sicut numeri, in quibus variantur species per unitatis additionem vel subtractionem; et formales rerum differentię consistunt in quodam perfectionis ordine. Nam planta specie differt a lapide in hoc quod superaddit vitam; animal vero brutum a planta in hoc quod superaddit sensum; homo vero a bruto in hoc quod superaddit rationem. Et ideo in rebus immaterialibus, in quibus non potest esse multiplicatio secundum divisionem materiæ, impossibile est quod sit pluralitas nisi cum ordine quodam. In substantiis quidem immaterialibus creatis est ordo perfectionis, secundum quod

unus Angelus est perfectioris naturæ quam alius. Et quia quidam Philosophi crediderunt quod omnis natura imperfecta crearetur a perfectiori, ideo dixerunt quod in substantiis separatis non potest esse multiplicatio nisi per causam et causatum, quod tamen recta fides non tenet; quia credimus ex ordine divinæ sapientiæ, differentes ordines substantiarum immaterialium productos esse. Cum autem in divinis non possit esse ordo perfectionis, ut Ariani posuerunt, dicentes Patrem Filio esse majorem, et utrumque Spiritu sancto, relinquatur quod pluralitas in divinis personis esse non potest nec intelligi nisi secundum ordinem originis solum, ut scilicet Filius sit a Patre, et Spiritus sanctus a Filio. Si enim Spiritus sanctus non esset a Filio, ex æquo respiceret Patrem quantum ad originem; unde vel non essent duæ personæ; vel esset ordo inter eos perfectionis secundum Arianos; vel esset inter eos materialis divisio; quod est impossibile. Et hanc rationem sequens Hilarius (in lib. de Synodis, post med.), dicit, quod ponere in divinis duos ingentos, id est non ab aliquo existentes, est ponere duos Deos; quia si non sit multiplicatio per originis ordinem, oportet quod sit per ordinem naturarum; et ideo eadem est ratio, si inter Filium et Spiritum sanctum originis ordo non ponatur. Secundo, quia quod procedit ab uno naturaliter, oportet esse unum: natura enim semper ad unum se habet: sed quæ procedunt ab aliquo per voluntatem operantem, possunt esse plura, licet sint ab uno; sicut ab uno Deo diversæ creaturæ processerunt secundum voluntatem ipsius. Constat autem quod Filius procedit a Patre naturaliter et non per voluntatem, ut Ariani dixerunt; et hoc ideo quia Hilarius (in lib. de Synodis, a med.) dicit: *Quod naturaliter procedit ab aliquo, est tale quale est ipsum a quo procedit; quod autem procedit ab aliquo secundum voluntatem agentem, non est tale quale est illud a quo procedit, sed quale vult esse illud.* Filius autem talis est qualis est Pater; creaturæ vero sunt tales quales Deus vult eas esse. Unde Filius est a Patre naturaliter, creaturæ autem ab eo per voluntatem. Similiter autem et Spiritus sanctus talis est qualis est Pater; non enim est creatura, ut Ariani (1) et Macedonius dixerunt. Unde oportet quod naturaliter a Patre procedat; prout quod dicitur ab Athanasio et aliis sanctis esse naturalis Spiritus Patris et Filii. Impossibile est ergo quod Filius et Spiritus sanctus procedant a Patre nisi hoc modo quod a solo Patre procedit unus solus, scilicet Filius; et a Patre et Filio, in quantum unum sunt, unus Spiritus sanctus. Tertio, quia, sicut Richardus (in V de Trinit., cap. ix) probat, impossibile est quod in divinis sit mediata processio. Cum enim quælibet divina persona sit in alia, oportet quod quælibet divina persona immediate ad aliam ordinetur.

(1) Forte Arius.

Si autem Filius et Spiritus sanctus essent a Patre absque hoc quod Spiritus sanctus esset a Filio, Spiritus sancti ad Filium non esset immediatus ordo; non enim ordinarentur ad invicem nisi mediante uno a quo existerent, sicut duo fratres ab uno patre geniti. Unde impossibile est quod Filius et Spiritus sanctus hoc modo sint a Patre, sicut duæ personæ distinctæ, quod unus eorum non sit ab alio. Si vero aliquis consideret distinctionem personarum per ordinem ad attributa essentialia, patet etiam quod idem sequitur. Primo quidem, quia secundum hoc dicitur, quod Filius procedit per modum naturæ, Spiritus autem sanctus per modum voluntatis. Nam semper processio naturæ est principium et origo cujuslibet alterius processionis; omnia enim quæ per artem et voluntatem vel intellectum fiunt, procedunt ab his quæ secundum naturam sunt; et ideo Richardus dicit (VI de Trin., cap. xvii, inter princ. et med.), quod inter omnes procedendi modos constat primum locum tenere et ceteris principaliorum esse illum modum procedendi qui est Filii a Patre. Nam nisi iste præcesserit, ceterorum nullus (1) existendi locum habebit omnino. Secundo manifestum est, si dicatur, quod Filius procedit processione intellectuali ut verbum, Spiritus autem sanctus processione voluntatis ut amor. Non enim potest esse nec intelligi quod amor sit alicujus quod non est intellectus præconceptum: unde quilibet amor est ab aliquo verbo, loquendo de amore in intellectuali natura. Tertio idem apparet, si Spiritum sanctum dicamus esse vivificum quoddam spiramen divinitatis, ut dicit Athanasius. Omnis enim motus et actio vitæ ordinatur per intellectum, nisi ex imperfectione naturæ contrarium accidat. Unde ex omnibus supradictis datur intelligi quod nec Spiritus sanctus esset alius a Filio si ab eo non procederet; nec spiratio esset aliud a generatione.

AD PRIMUM ergo dicendum, quod Spiritus sanctus distinguitur substantialiter a Filio in hoc quod origo unius differt ab origine alterius; sed ipsa differentia originis est per hoc quod Filius est a Patre solo, Spiritus autem sanctus a Patre et Filio. Quod patet per Richardum de Sancto Victore qui in II de Trin. (lib. V, cap. xx, a med. implicite) dicit: *Notandum quod hujusmodi differentia proprietatum in solo consistit numero producentium; nam prima earum habet esse a nulla alia, altera ab una sola, tertia vero a gemina.*

AD SECUNDUM dicendum, quod id quod dicit Anselmus, quod Filius et Spiritus sanctus per hoc solum ad invicem distinguuntur quod diverso modo procedunt, est omnino verum; sed, sicut ostensum est, diverso modo procedere non possent, nisi Spiritus sanctus a Filio esset; unde remoto quod Spiritus sanctus non sit a Filio, omnino distinctio Spiritus sancti remo-

(1) *At. nullum.*

vetur a Filio. Est autem intentio Anselmi (in lib. de processione Spiritus sancti) prius ponere ea in quibus nos convenimus cum negantibus Spiritum sanctum a Filio esse, qui tamen Spiritum sanctum a Filio dicunt distinguere; unde verba prædicta Anselmi inducta sunt magis ut disputativa suppositio quam veritatis definitio.

AD TERTIUM dicendum, quod bene sequitur si sunt duo modi originis in divinis, quod sunt duæ personæ procedentes; sed duo modi originis esse non possunt nisi per hoc quod Spiritus sanctus procedit a Filio, ut ostensum est.

Et similiter dicendum AD QUARTUM.

AD QUINTUM dicendum, quod non oportet quod tot sint personæ subsistentes in divinis quot sunt relationes: nam in una persona Patris sunt duæ relationes, scilicet paternitas, per quam refertur ad Filium, et communis spiratio, per quam refertur ad Spiritum sanctum; paternitatis enim relatio constituit personam subsistentem; sed relatio communis spirationis non est proprietas personam constituens, sed relatio personæ subsistenti inhaerens. Unde non sequitur, si ex generatione et processione consequuntur duæ relationes, quod propter hoc sint tantum duæ personæ subsistentes. Potest etiam responderi, quod non sunt duæ processionis nisi unus procedentium sit ab alio, ut dictum est.

Et per hoc patet solutio AD SEXTUM.

AD SEPTIMUM dicendum, quod illud quod procedit per modum amoris, oportet quod procedat ab eo quod procedit per modum naturæ, ut ex dictis patet.

AD OCTAVUM dicendum, quod spiratio distinguit Spiritum sanctum a spirante, sicut generatio generatum a generante; non tamen ex hoc sequitur quod spiratus a generato distinguatur, cum et spirans et generans sint idem. Nec propter hoc quod idem non potest duabus processionibus diversis procedere: sed processionis in divinis non possunt esse diversæ, nisi per hoc quod unus procedentium est ab alio, ut ostensum est, art. præc.

AD NONUM dicendum, quod Spiritus sanctus ita perfecte est a Patre, sicut a Patre et Filio; non tamen propter hoc quod est a Patre, a Filio distinguitur, sed propter hoc quod est a Filio.

AD DECIMUM dicendum, quod Pater est sufficiens principium Spiritus sancti, nec indiget alio principio ad spirationem Spiritus sancti; Filius enim non est aliud principium Spiritus sancti a Patre, sed unum principium cum ipso.

AD UNDECIMUM dicendum, quod licet processio sit prius per intellectum quam communio, sicut commune quam proprium; tamen talis processio, scilicet Spiritus sancti, qui procedit quasi amor et communio et nexus Patris et Filii, non

est prius secundum intellectum quam communio; unde non oportet quod remota communione remaneat processio; sicut animal est prius secundum rationem quam homo, non autem animal rationale.

AD DUODECIMUM dicendum, quod eadem secundum rem in divinis sunt proprietates et relationes et notiones; nisi quod proprietates sunt solum tres, scilicet paternitas, filiatio et processio; relationes autem sunt quatuor, addita prædictis proprietatibus tribus communi spiratione, quæ relatio quidem est, non tamen proprietas, quia non uni personæ convenit, sed duabus. Notiones vero sunt quinque, addita innascibilitate; quæ non est relatio, sed notio, quia per eam Pater innoscitur; est etiam proprietas, quia convenit soli Patri; non tamen proprietas personalis, quia non constituit personam Patris. Quantum ergo ad rem, ordinem habere non possunt proprietates, relationes et notiones, cum idem sub tribus contineatur. Si autem eorum ordo quantum ad proprias rationes requiratur, tunc notio prior est relatione secundum ordinem quo aliquid dicitur prius quoad nos; relatio autem et proprietas secundum ordinem quo aliquid prius est secundum rem. Si autem relationis et proprietatis ordinem requiramus, in rebus creatis non est eorum ordinem assignare. Nam aliqua proprietas est relatio, sed non omnis; similiter et aliqua relatio est proprietas, sed non omnis. Si tamen proprietas ab aliquo absoluto sumatur, sic proprietas primum est eo ordine quo absolutum est prius relatio. In divinis autem personis oportet quod relationis ratio rationem proprietatis præcedat: nam cum proprium sit quod uni soli convenit, ratio proprietatis distinctionem præsupponit. In divinis autem non potest esse aliquid distinctum, nisi per hoc quod est ad aliquid. Unde relatio, quæ est distinctionis principium in divinis, secundum rationem prior est proprietate. Sciendum tamen est, quod neque proprietas neque relatio, secundum quod huiusmodi, habent rationem constituendi personam. Nam cum persona sit rationalis naturæ individua substantia, id quod est extra substantiam, personam constituere non potest; unde in rebus creatis proprietates et relationes non sunt constituentes, sed magis advenientes constitutis personis: in divinis autem ipsa relatio, quæ est etiam proprietas, est divina essentia; et ex hoc habet quod id quod per eam constitutum est, sit persona: nisi enim paternitas esset divina essentia, nullatenus hoc nomen *Pater* significaret personam, sed solum accidens relativum personæ, sicut patet in personis humanis. Paternitas ergo, in quantum est divina essentia, constituit hypostasim subsistentem in divina natura: in quantum vero est relatio, distinguit; in quantum vero est proprietas, convenit uni personæ, et non alii; in quantum vero est notio, est principium innoscendi personam. Sic ergo

secundum ordinem intellectus, primum est quod sit personam constituens; secundum quod sit distinguens; tertium quod sit proprietas; quartum quod sit notio.

AD DECIMUMTERTIUM dicendum, quod licet filiatio non opponatur relative processioni, tamen procedens opponitur relative Filio; et per hoc processio a filiatione distinguitur.

AD DECIMUMQUARTUM dicendum, quod licet Græci non confiteantur Spiritum sanctum a Filio procedere, confitentur tamen Filium esse aliquo modo principium originis Spiritus sancti; quod patet ex hoc quod dicunt Spiritum sanctum a Patre esse per Filium, et Spiritum sanctum esse Filii. Nihilominus tamen aliquid implicite contradictionem implicat, quod nihil prohibet ab alio explicite nesciente concedi; et sic aliquis non intelligens potest dicere, Spiritum Sanctum non esse a Filio, licet a Filio sit distinctus.

AD DECIMUMQUINTUM dicendum, quod in hoc quod Damasceus Spiritum sanctum esse Filii confitetur, dat intelligere quod origo Spiritus sancti aliquo modo sit a Filio.

AD DECIMUMSEXTUM dicendum, quod Spiritus sanctus et Filius dicuntur esse duo rivi in quantum procedunt ambo a Patre; dicitur tamen et a Græcorum doctoribus, quod Filius sit fons Spiritus sancti, sed quod Spiritus sanctus non est a Filio; et idem potest dici de aliis similitudinibus.